

ДО ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ВОЄННОЇ ДОБИ

УДК [341.324+711.51](477) “1941/1944”

© Радим ГУБАНЬ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 1941 – 1944 рр.

Аналізується правове регулювання адміністративно-територіального устрою українських земель, які знаходилися під окупацією в 1941 – 1944 рр., висвітлюється адміністративно-територіальна структура українських земель, що перебували під окупацією Німеччини та Румунії. Досліджується питання визначення кордону між УРСР та сусідніми Королівством Румунією та Польською Народною Республікою. Наголошується на відході від етнічних меж при встановленні державних кордонів із зазначеними країнами. Приділяється увага обміну польської та української людності в прикордонній смузі та прагненню населення Закарпаття до возз'єднання з рештою українців.

Ключові слова: *губернаторство «Буковина», губернаторство «Бессарабія», дистрикт «Галичина», райхскомісаріат «Україна», Трансністрія, обмін населенням, окупація.*

У нинішніх реаліях, коли президент Російської Федерації анексував Крим і прагне до подальшої ескалації воєнного конфлікту та перекроювання мапи України, актуальним видається студіювання питання про правове регулювання адміністративно-територіального устрою українських земель у 1941 – 1944 рр., коли 75 років тому Гітлер окупував територію України і так само намагався розчленувати її.

Вважаємо за необхідне розпочати статтю з окреслення стану дослідження проблеми. Окремі питання адміністративно-територіального устрою українських земель під окупацією в 1941 – 1944 рр. досліджували такі українські вчені, як Л.-І. Горват, Н. Дейнека, О. Довганич, Ю. Левченко, В. Макаруч, А. Ліпкан, П. Рекотов, О. Савчук, К. Сміян, І. Тарнавський та А. Шевчук. Однак вони комплексно не розглядали системи адміністративно-територіального устрою на українських землях у цей період. З огляду на зазначене метою пропонованої статті є заповнення цієї історичної лакуни з використанням неопублікованих архівних

джерел. У роботі розглядається період від 1941 р. (початок окупації українських територій) до 1944 р. (визволення України від нацистських загарбників).

Ще із самого початку нападу Німеччини на СРСР на українських землях поступово почав установлюватися окупаційний режим. 1 серпня 1941 р. дистрикт «Галичина» з центром у м. Лемберг (Львів) був приєднаний до польського Генерал-губернаторства (центр – м. Краків) як його 5-й дистрикт (округ). Однак губернатор Галичини лише 1 листопада 1941 р. у зверненні, опублікованому в місцевих газетах, повідомив про ліквідацію поліційного та митного кордону між дистриктом «Галичина» та Генерал-губернаторством [19, 112]. Таким чином, дистрикт «Галичина» складався з Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей (за винятком її північних районів) та охоплював територію в понад 48 тис. кв. км із населенням близько 5 млн осіб, а його центром стало м. Лемберг (Львів) [19, 114].

Дистрикт поділявся на окружні староства (крайзгауптманшафти), які, в свою чергу, ділилися на «бецирки» (округи) та «ландгемайнди» (сільські громади). Усього на території дистрикту було 17 крайзгауптманшафтів та міст, які прирівнювалися до них за значенням (крайзфрайштадтів). Станом на 1 липня 1943 р. налічувалося 8 міських повітів: у містах Борислав, Дрогобич, Станіслав, Коломия, Чортків, Тернопіль, Бережани та Рава-Руська [2, 52]. Крайзгауптманшафти мали від 2 до 5 округів (бецирків) [15, 36]. Незначні зміни адміністративно-територіального устрою дистрикту «Галичина» відбулися в березні 1942 р. та в липні 1943 р. [17, 386].

Відповідно до декрету Гітлера від 20 серпня 1941 р. утворювався райхскомісаріат «Україна». Він складався з 6 генеральних округів (генералбецирків): 1. Волинь (центр – м. Рівне). До нього входили: Рівненська, Волинська, Кам'янець-Подільська області, а також південні райони Брестської і Пінської областей БРСР. 2. Житомир (центр – м. Житомир). До нього входили: Житомирська область, північні райони Вінницької з м. Вінницею, південні райони БРСР разом із Мозирем. 3. Київ (центр – м. Київ). До нього входили: Київська і Полтавська області. 4. Миколаїв (центр – м. Миколаїв). До нього входили: Миколаївська (без західних районів) і Кіровоградська області. 5. Таврія (центр – м. Мелітополь). До нього входили: південні райони Херсонської і Запорізької областей. 6. Дніпропетровськ (центр – м. Дніпропетровськ). До нього входили: Дніпропетровська область і частина Запорізької. Крим формально входив до округу Таврія, проте тут активно діяли органи зони військової адміністрації [15, 37].

Генералбецирки поділялися на 114 крайзгемейндів (округів), які включали 431 район. Виділялися 5 крайзгемейндів «міського типу» (Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг і Кам'янське) [15, 37].

Варто наголосити, що кордони райхскомісаріату «Україна» не були сталими, вони постійно зазнавали змін. Якщо під час створення вказаного адміністративного утворення його площа становила лише 71 тис. кв. км, то вже 20 жовтня цього ж року райхскомісаріат займав площу в 176 тис. кв. км, а 15 листопада –

235 тис. кв. км. Найбільшою площа була станом на 1 січня 1943 р. – 339 275 кв. км [8, 174]. Зміна площі території корелювалася тим, що її віддавали цивільній адміністрації після того, як військові дії просувалися далі на схід. Таким чином, територія України, яку контролювала Німеччина, поділялася на: дистрикт «Галичина», райхскомісаріат «Україна» та «Військова зона України» [9, 115].

Під час окупації Німеччиною українських теренів на деяких українських територіях виникли проукраїнські державоподібні утворення. Навряд чи (слідом за К. Сміяном) можна назвати їх державами як з огляду на територію, яку контролювали ці утворення, так і з огляду на час, упродовж якого вони існували (йдеться про Олевську та Колківську республіки тощо). Перша з них проіснувала від середини серпня до середини листопада 1941 р., друга – п'ять місяців, починаючи з травня 1943 р., і займала територію Колківського, Маневицького, Рожищенського і Ківерцівського районів [18, 151].

До окупації українських земель у рамках окресленого періоду приєдналася і Румунія. У серпні 1941 р. Гітлер запропонував І. Антонеску зайняти зону між Дністром і Бугом і підтримувати там «порядок». «Щедрість» А. Гітлера, як вважає І. Фостій, пояснювалася його прагненням якомога активніше залучити Румунію до участі у війні проти СРСР [20, 112]. Такої ж думки дотримується і Н. Дейнека [6, 38].

Згідно з маніфестом про приєднання Північної Буковини до «Королівської Румунії», від 18 липня 1941р. створювалося губернаторство «Буковина» (щоправда, губернаторствами Буковина та Бессарабія стали лише у вересні 1941 р., а до цього були провінціями) [6, 38; 11, 11]. Центром нового адміністративного утворення стало м. Чернівці, а до його складу увійшли Чернівецький, Хотинський, Сторожинецький райони Чернівецької області та деякі північні райони МРСР [5, 20]. Відповідно до наказу окупаційної влади «Про тимчасовий адміністративний устрій територій між Дністром та Прутом» від 25 червня 1941 р. було створено губернаторство «Бессарабію» з центром у м. Кишинів [6, 38]. До його складу увійшли шість повітів МРСР та Ізмаїльська область УРСР [5, 20]. Буковина та Бессарабія були включені до Румунії безпосередньо, а ось інша адміністративно-територіальна одиниця – Трансністрія, яку контролювала Румунія, – ні. Згідно з «Договором про забезпечення безпеки адміністрації та економічної експлуатації території між Дністром і Бугом та Бугом і Дніпром», підписаним 30 серпня 1941 р., Румунія отримала лише німецький мандат на тимчасове управління цією територією [6, 38]. Центром цієї адміністративно-територіальної одиниці з 19 серпня до 17 жовтня 1941 р. було м. Тирасполь, а потім – м. Одеса [5, 20]. Входили до її складу лівобережні райони МРСР, Одеська, південна частина Вінницької і західні райони Миколаївської областей УРСР [15, 36]. Територія всіх трьох губернаторств поділялась на повіти (жудці) [3, 343]. Нижчими територіальними одиницями у складі повітів були волості («пласи») та сільські громади («кошуки») [15, 36]. У січні 1944 р. Трансністрію було перейменовано на «територію між Дністром і Бугом», цивільну

адміністрацію було замінено на військову, а територію поділено на Північний регіон (м. Рибниця) та Південний (м. Одеса) [16, 342]. 3 вересня 1941 р. І. Антонеску видав декрет «Про організацію Бессарабії та Буковини», за яким утворені провінції реорганізовувалися в губернаторства [10, 71]. За підрахунками О. Гончаренка, Румунія захопила приблизно 60 тис. кв. км. З них Буковина – 5,5 тис., Бессарабія – 14,5 тис., Трансністрія – 40 тис. кв. км. На цих територіях відповідно проживало: 3,5 млн, 520 тис. і 2 млн 327 тис. осіб [3, 343].

18 березня 1944 р. гітлерівці змусили румун підписати «Протокол про передачу військовій адміністрації території між Дністром і Бугом» генералу Аулебу, уповноваженому Верховного головнокомандування німецької армії. Як резюмує В. Грінвальд, так закінчилося панування «Великої Румунії» в Трансністрії [5, 23]. Згодом на ці території зайшли радянські війська. Л.-І. Горват зазначає, що українська адміністрація після 1944 р. намагалася повернути на свою сторону селян Марамороша. Для цього була зроблена спроба провести аграрну реформу. Дослідниця також вказує, що в ДАЗО (Державний архів Закарпатської області) зберігається петиція Першого з'їзду Народних комітетів Мараморош-Сигетського округу про возз'єднання з Радянською Україною та 46 петицій українських сіл Мараморощини з таким же проханням (близько 40 тис. підписів). Однак, як зазначає науковець, ці справедливі вимоги українців так і не були виконані [4, 141]. Далі автор аргументувала, чому так сталося. У жовтні 1944 р., тобто після вступу Червоної армії в Мараморощину, влада в краї перейшла до Румунської Національної Ради. Проте, на думку дослідниці, вона значно ослабла й існувала вже тільки формально, фактично вся влада перейшла до рук прорадянсько налаштованої української адміністрації. Утім, за словами М. Хрущова, Сталін наказав Мараморощину залишити румунам, бо румунським лідерам це було дуже неприємно [4, 142]. М. Хрущов у своїх мемуарах згадував, що були в нього «ходоки» і з українських сіл східної Словаччини, але він зумів їм умотивувати неможливість возз'єднання цих районів [7, 62].

У 1943 р. радянські війська перейшли в наступ і визволили низку українських територій, серед них і столицю УРСР м. Київ (6 листопада 1943 р.). У цей період логічно постає питання про визначення кордонів республіки. І на межі 1943 – 1944 рр. тодішній нарком закордонних справ УРСР О. Корнійчук публічно висунув домагання щодо приєднання до України історичних українських земель – Підляшшя, Холмщини, Надсяння.

Прикметно, що у доповіді «Про визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України», яку М. Хрущов виголосив 1 березня 1944 р. на шостій сесії Верховної Ради УРСР, доповідач заявив: «Український народ добиватиметься включення до складу Української Радянської держави одвічних українських земель, якими є Холмщина, Грубешів, Замостя, Томашів, Ярослав» [27, 39].

Українське населення цих регіонів також прагнуло возз'єднатися з рештою українського населення. Зокрема, заступник народного комісара державної

безпеки УРСР Дроздецький 23 жовтня 1944 р. писав до ЦК КП(б)У: «13 жовтня 1944 р. в м. Грубешеві відбулася нарада священників православної церкви, на якій було прийняте рішення клопотати перед урядом СРСР про те, щоб не переселити українців, а всі Холмські землі приєднати до УРСР» [26, 1]. Однак Й. Сталін вирішив інакше. У вересні 1944 р. між СРСР і Польщею було досягнуто домовленості про встановлення «Керзона лінії» як польсько-українського кордону, отже, про узаконення окупації поляками українських земель – Підляшшя, Холмщини, Надсяння, Лемківщини [12, 135]. Через гостру дипломатичну боротьбу й потужне міжнародне лобіювання територіальних домагань Польщі, сформульованих Р. Дмовським, лінія кордону не одержала повної імплементації в Декларації Антанти (яка дістала на честь британського міністра закордонних справ лорда Керзона назву «лінія Керзона»). На боці Польщі залишилися важливі центри української історії і тогочасної дійсності (Бельськ, Подляскі, Бельськ-Подляскі, Володава, Холм, Грубешів, Любачів, Перемишль, Сянок) всупереч бажанню місцевого українського населення [14, 18]. Так, 3 серпня 1944 р. секретар Львівського обкому КП(б)У М. Грушецький повідомляв ЦК КП(б)У, що переважна більшість українського населення Холмщини і Грубешівщини виявляє нестримне бажання возз'єднатись з Радянською Україною. За його інформацією, селяни із сіл Ходованці, Юрві, Завади, Ярчів розповідали, що вони вже самі створили сільради і прийшли за порадами, як треба працювати відповідно до радянських законів. А селяни Замостинського повіту (А. Войцович із с. Ходувани, селянин І. Шевчук із с. Завади та І. Мацешин із с. Рокитно) заявили: «Наші села мають 100% українців, і ми всі хочемо радянської влади. Ми будемо писати про це до Верховної Ради України. Якщо з цього нічого не вийде, то ми самовільно перейдемо до Вас, а там нізащо не залишимося» [25, 11]. Районний уповноважений із переселення українського населення з території Польщі по Грубешівському району Сирош повідомляв, що, за далеко неповними даними, українське населення на території району становило мінімум 65%. Про те, що українців у Холмському повіті понад 60%, заявляв і Уповноважений по Холмському району Калиновський [24, 17]. Уповноважений по Томашівському району зазначав, що з 18 волостей у його районі 4 волості виключно українські [24, 5].

Очевидно, що українських селян не стільки приваблювала радянська влада, як лякала перспектива залишитися на території Польської держави. Про долю, яка чекала на українських селян у Польщі, можна зрозуміти з листа секретаря Волинського обкому КП(б)У, якого він 3 серпня 1944 р. надіслав до ЦК КП(б)У. У ньому він писав: «2 серпня 1944 р. до нас прибула група селян, яка заявила, що хоче дізнатися про можливість і умови переходу декількох сотень селянських родин із сіл Грубешівського повіту до нас. Священик із с. Сагрино Грубешівського повіту розповів, що їх село нараховувало 280 хат, мало дуже родючі землі і було заможним. 10 березня 1944 р. на село напала «польська банда», повністю спалила село, вбила 724 людини, переважно старих і дітей, майно і худобу забрала з собою. Цього ж дня було спалено ще 6 сіл повністю і одне частково. У спалених

селах у селян залишилися посіви озимини, але поляки не дають збирати врожай, б'ють тих, хто намагається його збирати. Ті, хто залишився живим, тепер живе біля м. Грубешів» [25, 8].

З огляду на дисперсність розселення українського населення на польсько-українському прикордонні, постало питання про обмін населенням. 9 вересня 1944 р. була підписана двостороння Угода між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян із території УРСР [13, 58].

З вересня 1944 р. по селах почали працювати комісії, які агітували переїжджати до УРСР. Якогось жорсткого примусу не було. Виїжджали переважно незаможні, родини червоноармійців та КПЗУ. Однак, як свідчать архівні джерела, обмін населенням відбувався не без проблем. Так, секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Слонь писав до ЦК КП(б)У, що деякі поляки не хотіли їхати з цієї області до Польщі, бо вважали, що це буде територія Польщі. Крім того, він наголошував на «ворожій роботі» проти відселення і припускав, що вона інспірується «Лондонською клікою Миколайчика». Так, він повідомляв, що 27 жовтня 1944 р. для польського населення в м. Коломия була розклеєна інформація про виїзд. Проте вранці 28 жовтня 1944 р. всі ці повідомлення були зірвані, а на їх місці були наклеєні повідомлення такого змісту: «Поляки, ми звертаємося до Вас, хто добровільно поїде до Польщі, той втрачає право на східні землі своєї Батьківщини». Очільник області також повідомляв, що в Долинському районі в кінці жовтня місцевий ксьондз під час недільної молитви проводив антирадянську агітацію серед своїх прихожан, закликав поляків нікуди не їхати, оскільки територія Західної України буде польською. М. Слонь також інформував Центр, що серед поляків Калуша були поширені такі розмови: «Ми звідси не поїдемо, доки не помстимося українцям». Також, за його словами, циркулювали плітки про те, що поляків посадять до поїздів, а тоді повезуть не до Польщі, а до Сибіру [23, 138]. А ось що з цього приводу писав Головний представник уряду УРСР з евакуації польських громадян А. Цоколь 3 листопада 1944 р. до Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У: «Йде агітація, щоб поляки не їхали до Польщі. Підпільна польська націоналістична газета «Слово польське» від 22 жовтня 1944 р. № 63 писала, що на нараді в Москві Миколайчик не дав згоди на «лінію Керзона». У цьому виданні друкувалися неймовірні ціни на продукти в Польщі». (Тут потрібно зазначити, що ця інформація мала під собою підґрунтя. У листі до Й. Сталіна М. Хрущов повідомляв: «Нам відомо, що польський емігрантський уряд у Лондоні дав директиву своїм організаціям у Львові та інших містах Західної України утриматися від евакуації, обіцяючи, що під час мирної конференції вони доб'ються включення Львова та інших міст до складу Польської держави») [25, 9]. Він також оприлюднив низку пліток, які польські націоналісти активно поширювали серед польського населення: «Після перемоги над Німеччиною обов'язково відразу буде війна між СРСР, Великобританією та США, і Польща постане у кордонах 1939 р., а можливо, і аж до Дніпра. Польська держава не зможе існувати без Дрогобиць-

кої області, і Лондон ніколи не дасть згоди на те, щоб Дрогобицька область залишилася у більшовиків» [23, 96].

10 грудня 1944 р. заступник Головного представника уряду УРСР полковник Гребченко писав до ЦК КП(б)У: «До цього часу в поляків негативні настрої щодо евакуації польського населення до Польщі. Всі негативні висловлювання можна розділити загалом на 3 частини: 1. Відстоювання претензій на землі Західної України. 2. Надія на війну між Великобританією та США, з одного боку, та СРСР – з іншого, і участь у цій війні Польщі проти СРСР за свою незалежність. 3. У зв'язку з тяжким матеріальним становищем на території Польщі в цей час і на підтвердження своїх слів наводив інформацію, отриману від мешканця м. Львова Казимира Солярського, який працював завгоспом у дитбудинку №1: «Таємні групи польських націоналістів дали команду полякам не їхати до Польщі, оскільки Рузвельт свою обіцянку щодо Польщі в кордонах 1939 р. виконає» [23, 217].

У неспішності кампанії з переселення поляків до Польщі секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Олексенко навіть спробував звинуватити районних уповноважених Польського комітету національного визволення з евакуації польського населення. У листі до ЦК КП(б)У від 16 грудня 1944 р. він писав: «Вони всіляко затримують евакуацію польського населення. Наприклад, Дрогобицькому районному Уповноваженому ПКНО Мосінчевичу через радянське представництво неодноразово нагадувалось про необхідність виступу по радіо для польського населення. Однак Мосінчевич під такими надуманими підставами, як зайнятість на роботі, неготовність до виступу, відсутність санкції для виступу по радіо від Головного уповноваженого ПКНО, виступати відмовляється. Олексенко наводив приклади діяльності й інших районних уповноважених. У результаті він дійшов висновку: викладені ним факти наводили його на думку, що ініціатива із затягуванням переселення виходила не лише від окремих районних уповноважених, а й заохочувалась Головним уповноваженим ПКНО з евакуації» [23, 217]. Польська сторона пояснювала свої дії тим, що евакуйованих польських громадян із території УРСР немає куди розміщати, оскільки значна частина території Польщі ще не очищена від німецької окупації [23, 217]. (Утім, частина поляків справді добровільно залишила територію СРСР). Так, 3 серпня 1944 р. секретар Волинського обкому КП(б)У І. Профатілов повідомляв секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову: «У польських селах Устилузького і Вербського районів у період німецької окупації існувала польська самооборона. У період німецької окупації вона палила і грабувала українські села. Після визволення цієї території від німецької окупації польські селянські сім'ї, побоюючись помсти українців, втекли за Буг, залишивши свої помешкання і посіви. Усього близько 300 сімей. Поляки, які працювали в Луцьку, почали подавати заяви до військкомату про добровільний вступ на службу до польської армії, оскільки боялися, що їх потім не пустять до Польщі» [25, 9]. Повідомляв він і про кумедний випадок: «Сторож обласної контори Цисельський, якому було понад 65 років, розрахувався і поїхав

до Любліна, заявивши: «Потрібно поспішати, а то там займуть всі хороші посади, а я знову буду сторожем» [25, 9].

І хоча народний комісар внутрішніх справ УРСР Рясний 14 жовтня 1944 р. інформував М. Хрущова про те, що загалом українці, які проживають на території Польщі, позитивно ставляться до переїзду, насправді картина не була такою ідилічною [23, 80]. Справді, з тих районів, у яких Армія Крайова тероризувала українське населення, українці прагнули виїхати [23, 168]. Незважаючи на те, що, за словами заступника Головного уповноваженого уряду УРСР з евакуації Кальненка, Армія Крайова залякувала тих українців, які хотіли виїхати, не всі землі українське населення бажало залишати [23, 193]. За повідомленням того ж Рясного, у населених пунктах у районі м. Сянок націоналісти серед населення вели агітацію, що ці землі, де вони проживають, ще з давніх-давен належали українцям, і українці не повинні їх залишати [23, 80]. Головний уповноважений уряду УРСР з евакуації М. Підгорний 22 листопада 1944 р. теж писав М. Хрущову, що в Перемишльському повіті, особливо в північно-західних волостях, люди не підтримують ідею евакуації, мотивуючи це тим, що ці землі необхідно приєднати до СРСР, оскільки вони здавна є українськими [23, 153]. Проти евакуації агітував і перемишльський архієрей. У результаті в цьому повіті було подано 12 заяв на переїзд, але потім 7 було відкликано [23, 162].

Заступник Головного уповноваженого уряду УРСР Кальненко 20 листопада 1944 р. повідомляв ЦК КП(б)У, що центральний Провід ОУН дав наказ своїм периферійним оунівським організаціям вести агітаційну роботу під лозунгом «Ні кроку зі свої землі» серед українського населення з тим, щоб воно не евакуйовувалось в Україну. Кальненко писав, що оунівці, особливо у Любачевському, Перемишльському і Лисковському повітах, поширювали листівки, в яких залякували українське населення, що в Україні голод, евакуйованих пограбують і вишлють до Сибіру, одночасно закликали вступати до лав УПА для боротьби з радянською владою [23, 162]. Крім того, як повідомляв Кальненко, проти переїзду українців у цьому регіоні активно агітувало духовенство, з радянського боку агітація майже не проводилась, оскільки її не було кому проводити. Ще однією з причин небажання переїзду українців Кальненко називає стягування поляками із сімей, які хотіли переїхати, податків наперед. Врешті, підсумував посадовець, українців перед від'їздом ще й грабували [23, 164]. Здійснювали побори перед від'їздом і на території Хелмського повіту. Деякі українці казали: «Запишіть мене у Вас у Хелмі, але не пишіть мене в моєму селі, тому що якщо про це довідаються поляки, то мене цієї ж ночі пограбують і вб'ють». Крім того, він повідомляв, що й були такі українці, які боялися виїжджати в Україну, бо ширилися плітки, що їх довезуть до Бугу, а потім розстріляють [24, 16].

Незважаючи на це, частина українців усе ж переселилася до УРСР. Так, на кінець 1944 р. в Херсонській області було розселено 150 українських сімей із Західної України, у Запорізькій – 383 сім'ї, у Миколаївській – 3560 колишніх польських громадян [25, 16; 25, 23; 25, 31].

Обширні архівні джерела, що містять спогади переселенців, свідчать, що цей процес був складним і діткливим.

Під час Другої світової війни мешканці Закарпаття відчували реальну можливість здійснити свою споконвічну мрію – приєднатися до решти українців, які на той час проживали на території УРСР. Тому 26 листопада 1944 р. в Мукачеві відбувся Перший з'їзд Народних комітетів, у якому взяли участь 663 делегати, які представляли 268 населених пунктів краю. Учасники прийняли Маніфест Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. У документі делегати скаржилися на те, що Чехословацький уряд, відкуповуючись від «наслідання» гітлерівської Німеччини, віддав їх у рабство мадярським фашистам. Таким чином, Закарпаття стало розмінною монетою. Делегати дійшли висновку, що з ними саме так вчинили через те, що Закарпаття не було возз'єднане з Україною. Учасники зборів були переконані, що возз'єднання з Радянською Україною сприяло б «національному розвитку, внутрішньому господарському розквіту і зовнішній безпеці» [22, 4].

С. Болдижар наголошував, що делегати з'їзду представляли інтереси більшості населення, його національної, політичної та соціальної палітри [1, 68]. Підкреслюючи той факт, що з'їзд не міг бути легітимним, оскільки не був передбачений ні законодавством довоєнної Чехословаччини, ні ще частково чинним законодавством Угорщини, ні частково, але неофіційно чинним законодавством СРСР, а також з огляду на те, що делегати Першого з'їзду Народних комітетів не обирались шляхом таємного голосування в умовах вільного вибору, а тому об'єктивно не могли представляти всі верстви населення регіону, автор звертає увагу на те, що якщо враховувати, що законність у демократичному суспільстві повинна насамперед відображати волю та інтереси більшості населення, то стає цілком зрозуміло, що він був легітимним, оскільки об'єктивно відображав волю основної частини населення Закарпатської України [1, 69]. Головною заслугою з'їзду, з точки зору С. Болдижара, стало прийняття Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР. Народна Рада Закарпатської України, оголошена єдиною центральною владою (у складі 17 осіб), почала підготовку до возз'єднання краю з УРСР [1, 75].

Варто констатувати, що були й альтернативні погляди на статус Закарпаття в складі СРСР. Так, деякі православні священники надіслали 18 листопада 1944 р. лист на ім'я Й. Сталіна, у якому порушували питання про «включення Закарпатської України (Карпатської Русі) до складу СРСР у формі Карпаторуської радянської республіки». Однак їхня ідея не була підтримана [1, 62].

Народна рада організувала підписання Маніфесту про возз'єднання з Радянською Україною серед дорослого населення Закарпаття. Упродовж кількох місяців його підписали понад 250 тис. осіб, тобто основна частина дорослого населення краю [1, 62]. У Центральному державному архіві громадських об'єднань України зберігається 2 справи, у кожній з яких сотні листів із десятками і сотнями

підписів на ім'я Й. Сталіна з проханням приєднати Закарпаття до Радянської України [21; 22].

Очевидно, окрилена підтримкою місцевого населення, Народна Рада Закарпатської України 5 грудня 1944 р. в листі, направленому президенту Чехословацької Республіки Е. Бенешу, урядовому представнику Ф. Немецу, запропонувала їм залишити територію Закарпатської України. Як зазначає дослідник, в умовах відсутності реальних механізмів впливу на ситуацію представники чехословацького уряду змушені були підкоритись і виїхати за межі області [1, 64]. Ситуацію, що склалась, доволі вмотивовано в телеграмі президенту та уряду Чехословацької Республіки виклав Ф. Немец: «З нашим поверненням на територію Підкарпатської Русі оновлення Республіки здавалось річчю незаперечною. За 14 днів ситуація повністю змінилась. Рух за приєднання до Радянського Союзу є народним і стихійним» [1, 64].

На думку С. Болдижара, на момент проведення з'їзду встановлених норм, які б зобов'язували проводити референдум щодо територій, аналогічних Закарпаттю, ні в міжнародному праві, ні в праві держав, закони яких фактично діяли на цій території у 1944 р., не було. А тому, з його точки зору, рішення з'їзду можна характеризувати виключно як прояв народного волевиявлення, а не як юридично обґрунтований акт [1, 72]. Утім, такі пропозиції мали місце. Так, делегат з'їзду В. Маркусь писав: «Члени кількох окружних делегацій запропонували, у дуже делікатній формі, провести плебісцит, оскільки, стверджували вони, 600 осіб не можуть вирішувати долю краю. Дізнавшись про таку ініціативу, організатори з'їзду почали погрожувати делегатам тюрмою, якщо вони насміляться виступати з подібною пропозицією» [1, 70].

Таким чином, на підставі викладеного можна дійти висновку, що при формуванні системи адміністративно-територіального устрою держави окупанти виходили з власних інтересів, а не з інтересів українського населення, так само як і Сталін, керуючись геополітичними міркуваннями, при встановленні кордонів України не послуговувався інтересами українського народу, в результаті чого за межами України залишилися заселені українцями території.

Крім того, варто зауважити, що як нацистським окупантам не удалось уникнути правової відповідальності за намагання поділити світ, так само її не уникне і порушник світового порядку В. Путін за окупований Крим і воєнні дії на Сході України. Це лише питання часу...

Джерела та література:

1. Болдижар С. *Правове становище Закарпатської України (1944 – 1946 роки): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С.Болдижар; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2009. – 20 с.*
2. Боляновський А. *Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941 – 1944 роках [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / А. Боляновський; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1999. – 250 с.*

3. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко // *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси.* / Ред. кол. В.А. Смолій, О.Є. Лисенко (відп. ред) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво наукова думка НАН України», 2011. – Кн.1. – С. 321 – 367.
4. Горват Л.-І. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918 – 1945 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.-І.Горват; Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1999. – 162 с.
5. Гринвальд В. Дніпро-Бугське междуреччя в системі зовнішньої політики Румунії напередодні та в часі Другої світової війни / В. Гринвальд // *Альманах історичних досліджень: зб. наук. статей.* – Вип. 1. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 18 – 25.
6. Дейнека Н. Румунський окупаційний режим та радянський рух опору в південно-західному регіоні України і Молдавії (1941 – 1944) / Н. Дейнека; Одеса: Атлант, 2013. – 222 с.
7. Довганич О. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938 – 1945 рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / О. Довганич. – Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 72 с.
8. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – пер. з фр. Р. Осадчука. – Париж, 1993. – 659 с.
9. Левченко Ю. Судовий апарат німецьких адміністративно-територіальних одиниць України за роки окупації: 1941 – 1944 / Ю. Левченко // *Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* – 2011. – №4. – С. 115 – 120.
10. Левченко Ю. Управлінський апарат румунських адміністративно-територіальних одиниць України під час окупації 1941 – 1944 рр. / Ю. Левченко // *Науковий вісник східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія історичні науки.* – 2013. – №21. – С.70 – 75.
11. Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941 – 1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. Левченко. – Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 20 с.
12. Ліпкан А. Українське питання в радянсько-польських стосунках 20 – 50-х років ХХ ст.: військово-історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / А. Ліпкан ; Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2003. – 221 с.
13. Малиновська О. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України: дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / О. Малиновська; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 215 с.
14. Пронь Т. Міждержавний обмін територіями і населенням СРСР й Польщі в 1944 – 1951 роках та його наслідки: автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Т. Пронь. – Донець. нац. ун-т. – Донецьк, 2013. – 39 с.
15. Рекотов П. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941 – 1944 рр. (Історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / П. Рекотов; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1997. – 222 с.
16. Рекотов П. Окупаційні адміністративно-територіальні утворення на території України (1941 – 1944 рр.): форми існування / П. Рекотов // *Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей): матеріали XXXIII міжнар. іст.-прав. конф., 17 – 20 верес. 2015 р., с. Коблеве / Міжнар. асоц. істориків права, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Секція історії держави і права Наук. ради НАН України по координації фундам. прав. дослідж. ; [редкол.: І. Б. Усенко (голова) та ін.].* – Київ ; Херсон : Грін Д. С., 2015. – С. 339 – 344.

17. Савицький Р. Окружне староство «Станіслав» у адміністративно-територіальній системі дистрикту Галичина в період нацистської окупації (1941 – 1944) / Р. Савицький // *Боротьба за Україну в 1943 – 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство* : зб. наук. праць. Відп. Ред. О. Є. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С. 384 – 390.
18. Сміян К. Волинь в період німецько-фашистської окупації 1941 – 1944 років: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К.Сміян; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1996. – 193 с.
19. Тарнавський І. Політика Третього рейху та його союзників на окупованих українських землях в роки Другої світової війни: Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т. – Донецьк : Промінь, 2012. – 490 с.
20. Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І. Фостій; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці, 2005. — 216 с.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 786.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 788.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 790.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 792.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 793.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1787.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6046.

© Радим ГУБАНЬ

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА УКРАИНСКИХ ЗЕМЕЛЬ В 1941 – 1944 гг.

В статье анализируется правовое регулирование административно-территориального устройства украинских земель, находившихся под оккупацией в 1941 – 1944 гг. Освещается административно-территориальная структура украинских земель, находившихся под оккупацией Германии и Румынии. Исследуется вопрос определения границы между УССР и соседними Королевством Румынией и Польской Народной Республикой. Отмечается отход от этнических границ при установлении государственных границ с указанными странами. Уделяется внимание обмену польского и украинского населения в пограничной полосе и стремлению населения Закарпаття к воссоединению с остальными украинцами.

Ключевые слова: *губернаторство «Буковина», губернаторство «Бессарабия», дистрикт «Галичина», райхскомиссариат «Украина», Транснистрия, обмен населением, оккупация.*

© *Radym HUBAN*

LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL STRUCTURE OF THE UKRAINIAN LANDS IN 1941 – 1944

In the article analyzed the legal regulation of administrative-territorial structure of Ukrainian lands that were occupied in 1941 – 1944, highlights the administrative-territorial structure of Ukrainian lands were under occupation Germany and Romania. The question of determining the border between the USSR and neighboring Kingdom of Romania and the Polish People's Republic. It is noted for the care of ethnic boundaries in establishing state borders with these countries. Attention is paid to the exchange of Polish and Ukrainian population in the border zone and aspirations of the population of Transcarpathia to reunite with the rest of the Ukrainian.

Keywords: *Governorship «Bucovina», Governorship «Bessarabia», District of Galicia, Reichskommissariat Ukraine, Transnistria Governorate, population transfer, occupation.*